

CULTISMELE LITERARE ÎN *CORONACIÓN* DE JUAN DE MENA

COMAN LUPU

Universitatea din București
coman.lupu@lils.unibuc.ro, comanlupu@gmail.com

Cuvinte-cheie: *Juan de Mena, atestări, cultisme, dicționar istoric.*

Keywords: *Juan de Mena, attestations, cultured borrowings, historical dictionary.*

Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico (DCECH) de Joan Corominas și José A. Pascual este una dintre cele mai importante lucrări din lexicografia romanică. În *Prefacio* la prima ediție, publicată în 1954, Joan Corominas ne avertizează că *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (DCELC) „tiene tanto el carácter de un diccionario **histórico** como etimológico, aunque su finalidad principal es esta última.”

Interesat de cercetarea originii cuvintelor, Corominas reunește în același articol de dicționar toate lexemele aflate în relație etimologică imediată sau îndepărtată, potrivit principiului familiilor sau al cuiburilor lexicale¹. Tocmai de aceea, în structura DCECH sunt numeroase articolele de trimitere.

După apariția primei ediții, lucrarea lui Corominas a fost recenzată de către mai mulți specialiști, care au subliniat meritele deosebite ale dicționarului, dar deopotrivă au semnalat atât erorile cât și tot ceea ce ar trebui să se adauge, în caz de republicare. În recenzia sa, Bernard Pottier (1956: 84) atrage atenția asupra unei componente importante și necesare în structura articolelor dintr-un dicționar istoric, o componentă care, în DCELC, necesită corecturi și adăugiri: „Nous voudrions insister, à l’occasion de cette nouvelle publication, sur un problème auquel M. Corominas ne semble pas vouloir attacher une trop grande importance, mais qui joue un rôle déterminant dans la connaissance lexicale d’une langue: celui de la datation.” Într-adevăr, în DCELC abundă cuvintele înregistrate fără data primei atestări cunoscute, iar la unele lexeme nu se respectă cu rigoarea cuvenită ordinea cronologică a datărilor.

DCELC este rezultatul muncii și efortului unui singur cercetător: Joan Corominas. Conștient de existența unor posibile omisiuni sau erori, autorul menționează, chiar în *Prefața* dicționarului, că “Lo incompleto de esta documentación no significa nada para la historia del vocablo, pero será útil para los

¹ În lexicografia românească, acest procedeu a fost folosit de Iordache Golescu, în *Condica limbii rumânești* (1830), ms Biblioteca Academiei Române.

que me sigan – lexicógrafos académicos o rastreadores particulares – que les señale lo incompleto de la documentación disponible, mostrando así dónde hacen más falta las futuras pesquisas”. Ca de fiecare dată când este vorba de lexicoane importante, specialiștii au reacționat și continuă să o facă, întregind datele cu informații prețioase sau corectându-le. În acest sens, amintim, de pildă, *Corrections roumaines au REW* de Alexandru Graur (1937: 80–124), numeroase și îndreptățite.

În noul său format, DCECH acoperă o mare parte dintre greșelile sau omisiunile din prima ediție. În afară de investigațiile proprii, José A Pascual a beneficiat, la elaborarea DCECH, și de recenziile și de contribuțiile aduse la cunoașterea istoriei vocabularului spaniol, publicate între 1955 și 1980: B. Pottier (1955; 1956), C. C. Smith (1959), André Nougé (1964; 1965; 1966) etc.

În *Introducerea* la DCECH, în care este integrată și *Prefața* lui Joan Corominas, José A. Pascual scrie: „Se comprobará que son muy pocos los artículos en los que no se hacen correcciones, precisiones, añadidos o cambios sustanciales, y bastantes, sin embargo, los artículos que no aparecían en el diccionario anterior o que, existiendo ya en él, han experimentado un planteamiento etimológico totalmente nuevo.” Însă limba spaniolă este un idiom cu o istorie atât de bogată, încât întotdeauna rămân o mulțime de detalii de adăugat sau de corectat. Cercetarea noastră are ca punct de plecare o listă interesantă de cuvinte, a căror datare este anterioară primei atestări indicate în DCECH. Toate aceste lexeme sunt împrumuturi livrești de origine latină, pe care le-am găsit într-una dintre scrierile lui Juan de Mena. Este vorba de cunoscuta sa *Coronación* (1438, publicată postum în 1499), un poem în care autorul asistă, pe muntele Parnas, la încoronarea ca poet desăvârșit și cavaler a lui Íñigo López de Mendoza, marchiz de Santillana, mecena și prieten al lui Juan de Mena. Împrumuturile savante au fost examinate urmărind etimologia lor și cronologia intrării în spaniolă a lexicului cult atestat în textul datat la 1438.

Opera lui Juan de Mena a început să fie cercetată de către lingviști, cu un interes major, în urmă cu mai multe decenii. Cu toate că a fost deja analizat, lexicul poemului *Coronación* – ca și al celorlalte scrieri ale lui Mena – rămâne o sursă impresionantă pentru studierea împrumuturilor luate din latina medievală și mai ales pentru datarea cuvintelor intrate în spaniolă pe cale cultă. În analiza noastră, ne propunem să prezentăm situația mai multor cuvinte atestate în poemul *Coronación* și care figurează în *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* de Joan Corominas și José A. Pascual. Marea majoritate a cuvintelor pe care le comentăm sunt înregistrate în DCECH fără dată sau prima lor atestare scrisă este posterioară față de cea din *Coronación* (1438). În cazul cuvintelor datate, diferențele dintre textul lui Mena și primele atestări documentare din DCECH merg de la câțiva ani până la mai multe decenii sau chiar, uneori, secole.

Procesul de îmbogățire și de modernizare a vocabularului cu împrumuturi din latină se află într-o strânsă relație cu formarea spaniolei scrise și totodată cu istoria limbii literare, a culturii și a civilizației. După părerea lui Ion-Aurel Candrea

(Dimitrescu 1974: 69–87), fiecărui strat de cuvinte noi îi corespunde un strat de cultură și de civilizație. Pentru a identifica și a interpreta corect această corespondență, este necesar să cunoaștem prima atestare în limba scrisă atât a împrumuturilor (de orice tip), cât și a lexemelor formate – prin derivare sau compunere – în interiorul limbii, cu propriile sale mijloace.

Indiferent de natura lui, orice text este susceptibil să ofere informații noi referitoare la datarea anumitor cuvinte. În ceea ce privește poemul *Coronación*, Juan de Mena utilizează – ca, de altfel, în întreaga sa operă – cultisme deja existente în spaniolă și introduce altele, din rațiuni estetice.

Inventarul de lexeme care urmează este rezultatul unei cercetări etimologice a lexicului cult din poemul *Coronación* (1438) de Juan de Mena. Este vorba despre o analiză atent făcută, în care ne-am bazat pe două criterii: semantic și fonetic. După studierea cuvintelor din lista noastră, am repartizat cuvintele fișate în patru clase.

I. În această secțiune, am grupat 54 de împrumuturi de origine latină, care figurează în DCECH însoțite de sursa primei atestări cunoscute. Cuvintele din lista noastră corectează data indicată de Corominas și Pascual în dicționarul lor. Ceea ce înseamnă că, în general, nu putem considera drept absolută data propusă în dicționarele istorice ca primă atestare scrisă a unui cuvânt. Prima atestare documentară a unui lexem (recent creat ori împrumutat) coincide rareori cu momentul în care este folosit întâia oară în limba beneficiară. Nu coincide nici cu intrarea în uzul curent a cuvântului respectiv. Tocmai de aceea, multe dintre primele atestări scrise, propuse ca atare în lucrările lexicografice, se pot schimba, pe măsură ce sunt examinate – din acest punct de vedere – de către specialiști și alte texte. Iar antedatarea poate consta în diferențe de un an sau de mai multe decenii/secole. Este cazul, de exemplu, al termenului *vigente*, înregistrat în DCECH cu o primă atestare în 1832, sau *deglutir*, 1843.

După publicarea DCELC, C.C. Smith (1959) a despuat textele semnate de Juan de Mena și a identificat mai multe împrumuturi culte atestate în *Coronación*; antedatările semnalate de Smith au fost integrate (de obicei, în mod defectuos) în structura DCECH de către José A. Pascual:

1. ACCELERARE > *acelerar*. [La intrarea **célere**.] /Prima atestare în DCECH: **h.** (= hacia „în jur de”) **1460:** *Crón. de Juan II.*/ Ocurențe în *Coronación*, 1438: *açelerado*, copla XVII/p. 64, *açelerava* XVII/64:

“Al querer **açelerado**. Conviene a saber que ya apresurava e **açelerava** mi querer fuyendo e conforme al mandamiento o **moniçión** de Tesífone.”

2. ACTUS, -US > *auto*, h. 1300 ‘arrêt; (pl.) procédure’, **semiculto**; *acto* ‘acte, cérémonie’ (= DCECH). [La **acta**.] /Prima atestare pentru *acto*: **med.** „la jumătatea” **S. XV:** A. de Cartagena./ Ocurențe – *actos* VIII/46, XXXII/91:

“Este error es la nube o niebla que la vida activa representava a su semejança en los ojos del cobdicioso que era Exión, en la qual nube engañando se deleita e usa de aquélla por **actos** non devidos, en los quales **actos** se engendran **monstruosos efectos**, como los çentauros, que al prinçipio paresçían umanos e los sus fines eran **bestiales**, los quales muestran muchedumbre por aquel **çentesimo** número” (p. 46).

3. ADVOCATIO, -ONIS > *advocación*. [La **abogado.**] /Prima atestare: **1583**, fără indicarea sursei./ Ocurențe – *advocación* LI/129:

“E esto se fizo por **evitar** una callada questión de que aquí podría resurgir de alguno que dixera que esta coronación tanto **redundava** a onor de mí como del señor Íñigo López, a cuya **advocación** se fizo,...”

4. AEQUINOCTIUM > *equinoccio*. [La **igual.**] /Prima atestare: **1499**, H. Núñez./ Ocurențe – *equinoçio* II/12:

“El séptimo signo es dicho Libra, e es atribuido a setienbre; e dízese Libra porque la libra es pesa, e bien así como peso pesa este mes de setienbre las noches con los días, ca son iguales, e estonçes es **equinoçio**...”

5. ANIMARE > *animar*. [La **alma.**] /Prima atestare: **h. 1440**: A. de la Torre./ Ocurențe – *animarla* XXXIV/99:

“Sola Sálmaçis era non conoçcida de Diana, deesa de la caça, e muchas vezes las naidas deesas le contavan los solazes de la caça por **animarla** a ella diziéndole:...”

6. ARTICUS > *ártico*. /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *ártico* XLV/122:

“...e Apolo entendemos por el sol, al qual dan los latinos muchos nonbres considerando **variables** misterios de la su virtud, ca dizenle Apolo e Febo e Titán e Sol e Delius e Latonius, e dizenle Apolo porque anda çerca del polo **ártico** e antartico; dizenle Febo porque aquel philósopho así llamado que dixerón los poetas ser convertido en aquella planeta que llamamos sol, e así lo llama Ovidio en el primero Metamorfóseos,...”

7. ATTENTUS > *atento*, adj. [La **tender**] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *atento* 1, XI/53:

“E yo, Juan de Mena, exiguo e ínfimo en la suerte del repartimiento del dapnado, es a saber de la çiega Fortuna, con ojo **atento** e razonable consideración acatando...”

8. CAPACITAS, -ATIS > *capacidad*. [La **capaz.**] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *capaçidat* XXVIII/86, XL/114:

“E aqueste nonbre por interpretación quiere dezir «**capaçidat** de ingenio» o «potente en el ingenio», porque quando alguna cosa en el ingenio conçeibimos, luego juzgamos de aquella cosa qu’el ingenio guarnesçe” (p. 114).

9. CELLULA > *célula*, 1438. [La **celda.**] /Prima atestare: **S. XV**, J. de Mena. Nu se face însă trimitere la o lucrare anume a lui Mena./ Ocurențe – *çélula* XXXII/91, XXXII/92, XL/114:

“Después qu’estas espeçias son entradas por el ojo fasta la fuente, qu’es çélula del seso común, judgo qu’el lobo es pardo, no es el cordero; el cordero es otra cosa qu’el lobo” (p. 91).

10. CENTESIMUS > *çentésimo*. [La **cien.**] /Prima atestare: *Bursario*, „antes del comienzo de la **segunda mitad del S. XV.**” Fără îndoială, între o datare cu aproximație și una cu trimitere exactă, 1438, este de preferat cea de a doua./ Ocurențe – *çentesimo* VIII/46:

Vezi *supra*, ACTUS.

11. COMMENTATOR, -ORIS > *comentador*. [La **comentar.**] /Nebr., dar fără a se menționa data: 1493? 1495?/ Ocurențe – *comentador* 4, XXXIII/95, *comentator* XXXVII/108:

*“De los quales tres estilos más largamente poniendo sus derivaciones e significados fabla el **comentador** sobre la Comedia del Dante en el quarto preámbulo”* (p. 4).

12. COMMENTUM > *comento*. [La **comentar.**] /Prima atestare: Nebr., dar nu este indicată și data./ Ocurențe – *comento* 5.

*“Serán algunas actoridades latinas en el siguiente **comento**, así métricas como prosaicas, e de aquesto los no latinos ruégolos no se enojen...”*

13. COMPARABILIS > *comparable*. [La **parar.**] /Prima atestare: S. XV, Cuervo./ Ocurențe – *comparable* XXX/87:

*“Bien dize la copla suma, conviene a saber alta, e tal es la obra e maravilla de la sabiduría, a la qual no ay ninguna cosa que **comparable** a la su exçelencia sea.”*

14. COMPARATIVUS > *comparativo*. [La **parar.**] /Prima atestare: **princ.** (= „început”) S. XVII, Nieremberg./ Ocurențe – *comparativo* LI/130:

*“Superlativo es tan alto grado, segunt los gramáticos, que non sufre mejoría sobre sí, los quales fazen tres grados de bien e de mal: el uno es positivo, así como dezir bueno o así como dezir malo; el otro es **comparativo**, así como dezir mejor o así como dezir peor;...”*

15. COMPENDIUM > *compendio*. /Prima atestare: “ya en Juan de Mena (Lida, p. 256)”. Nici în acest caz un se menționează despre care dintre lucrările lui Mena este vorba./ Ocurențe – *compendio* 4, LI/130:

*“E yo usé aquí d’esta palabra «inplorar» por quanto este breve **compendio** de coplas llevaría muchos yerros, menguas e defectos, e por esto inplorava e inploro muchos perdones en lo errado, e suplico corrección”* (p. 130).

16. CONFECTIO, -ONIS > *confección*. [La **afecto.**] /Prima atestare: 1490, APal./ Ocurențe – *confação* XL/113, “variante medieval de *confección*”:

“En esta parte pone la copla una semejanca natural a la manera que los rostros de aquellas donzellas eran fermosos, e dize que como las flores de los rosales, conviene

*a saber las coloradas rosas, mezcladas con la nieve blanca causan **confación** de estraña fermosura, e por ende les dio la tal semejança a los sus ostros.*”

17. CONIUGĀLIS > *conyugal*. [La **yugo**.] /Prima atestare: **1490**, *Celestina*. / Ocurențe – *conyugal* VI/26:

*“El qual Jasón venció los comemorados peligros coadyuvado de los mágicos de Medea benefiços, con la qual, por **conyugal** voto ayuntado, partió para Tesalia.”*

18. DEFENSOR, -ORIS > *defensor*. [La **defender**.] /Prima atestare: figurează doar Nebr., ca autor al sursei, nu și data sau lucrarea la care ar trebui să se facă trimitere. / Ocurențe – *defensores* VI/21:

*“Estos átales como Niño bien átales son como cuerpo sin bracos, que los bracos han de ser **defensores** del cuerpo e aquello les fallesçe;...”*

19. DEGLUTTIRE > *deglutir*. [La **glotón**.] /Prima atestare: **1843**, *Acad*. / Ocurențe – *deglutido* V/18, *deglutían* V/18:

*“**Deglutían** grant gentí o. Dezía allende la copla que riberas de aquel río veía ser devorado o **deglutido** o tragado grant gentío sin ser guardado su señorío e estado.”*

20. DEIFICARE > *deificar*. [La **dios**.] /Prima atestare: în loc de dată, găsim o trimitere la studiul lui Nougé, de unde am cules data: h. **1570**. / Ocurențe – *deificó* II/13:

*“El séptimo signo, llamado Capricornio, fingen aver seído aquella cabra Amaltea que crió a Júpiter en la isla de Creta, del cuero de la qual el escudo de Palas quieren que fuese cubierto, pero la carne d'ella **deificó** Júpiter...”*

21. DESTRUCTIO, -ONIS > *destrucción*. [La **construir**.] /Prima atestare: trimitere la studiul lui C.C. Smith: **1442**, *Yl*, Juan de Mena. / Ocurențe – *destrucción* VI/22, VII/39:

“E los dioses, no queriendo del todo la su destrucción, convirtieron a Tereo en abubilla e a Prone en golondrina e a Filomena en ruiseñor” (p. 39).

22. DEVORARE > *devorar*. [La **voraz**.] /Prima atestare: h. **1525**, Alvar Gómez. / Ocurențe *devorado* V/18, *devorarán* XX/69:

*“E qué sabemos si saldrán algunos peligros de aquellos que llaman Caribdis o Carina⁴¹⁸ e me **devorarán** e tragarán toda” (p. 69).*

23. EFFECTUS, -US > *efecto*. [La **afecto**.] /Prima atestare: **1444**, Juan de Mena, *Lab*. / Ocurențe – *efectos* VIII/46, *efecto* XXI/73:

V. *supra*, ACTUS.

24. EVITARE > *evitar*. /Prima atestare: **1490**, *Celestina*. / Ocurențe – *evitar* XXVII/85, XLII/118, LI/129:

V. *supra*, ADVOCATIO.

25. FATALIS > *fatal*. [La **hado.**] /Prima atestare: h. **1440**, Torre./ Ocurențe – *fatal* 3.

“E pues si Fortuna ordenó por la su **fatal** influençia que aquesto acaesçiese en los que en tan baxas cosas exerçitan...”

26. FICTIO, -ONIS > *ficción*. [La **figir.**] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *ficçiones* I/9, II/13, II/14, XXXIV/101; *ficción* II/13, II/14, III/16, VI/19, VI/21, VI/23, VII/38, VII/39, VII/41, VIII/48, XIII/55, XVI/59, XVII/64, XXV/80, XXXI/90, XXXIV/96, XXXIV/101, XLVIII/125:

“De los otros nonbres de los signos non fallé **ficción** do se faga d’ellos mençion por la suso pendiente manera...” (p. 13).

27. HABILIS > *hábil*. [La **haber.**] /Prima atestare: h. **1440**, A. de la Torre./ Ocurențe – *ábile* III/16:

“...e aquesto no porque presuma ser tan **ábile** para que en él meresçiese sobir...”

28. INCONSTANTIA > *inconstancia*. [La **estar.**] /Prima atestare: h. **1440**, Díaz de Gámez./ Ocurențe – *incostançia* LI/129:

“... conviene a saber en señal de la su **incostançia** e poca firmeza...”

29. INTACTUS, -A, -UM > *intacto*. [La **tañer.**] /Prima atestare: **2^o cuarto del S. XV**, Pz. de Guzmán (C.C. Smith)./ Ocurențe – *intacta* XL/113:

“... e aquesto por tanto porqu’el rostro de la donzella virgen está revestido de abito de **intacta** fermosura...”

30. LIMITARE > *limitar*. [La **límite.**] /Prima atestare: h. **1440** (Corbacho, A. Torre, Santillana). Însă în *Índice cronológico de fuentes castellanas*, la p. LXVII, la Corbacho este indicat anul 1438. Ceea ce confirmă, o dată în plus, că B. Pottier avea dreptate când observa că importanța acordată datării în dicționarul istoric al lui Corominas nu se ridică la standardele moderne. Din păcate, nici ediția DCECH a lui José A. Pascual nu se deosebește prea mult, în această privință, de DCELC./ Ocurențe – *limitadas* copla I/p. 6–7:

“Vistas las partes e **limitadas** e señaladas por las quales esto podemos entender...”

31. LOGICUS > *lógico*. /Prima atestare: Nebr., dar nu este precizat anul sau sursa, lucrarea lui Nebrija în care apare sp. *lógico*./ Ocurențe – *lógico* XL/114, *lógica* XL/114.

“E debes (¿devés?) saber que aquélla puede ser dicha ciencia que platicándola no resçibe afán el que la platica, así como el filósopho en platicar su philosophía, e el **lógico** la **lógica** en que bien entiende.”

32. MAGNANĪMUS > *magnánimo*. [La **tamaño.**] /Prima atestare: **1444**, Mena, Lab./ Ocurențe – *magnánimo* 2, 5:

“Entre la gloria de los que biven por laudable recomendación, testifican las coplas siguientes aver seído coronado el prudentísimo, **magnánimo** e honorable caballero e señor Íñigo López de Mendoza” (p. 5).

33. MODUS > *modo*. /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *modo* XXX/87, XL/113, modos 482:

“...así que Calíope quiere dezir «buen sonido», e aquesto por tanto por quanto las cosas que los omnes ovieren de representar e dezir, çiençia e sabiduría es proferirlas por dulce **modo** e suave manera, e en asentado término.”

34. MONSTRUOSUS > *monstruoso*. [La **mostrar**.] /Prima atestare: **1580**, Fdo. De Herrera./ Ocurențe – *monstruosos* VIII/46, XXI/71, *monstruosa* XXI/71:

Vezi *supra*, ACTUS.

35. OFFENDĒRE > *ofender*. [La **defender**.] /Prima atestare: **1442**, Mena, Yl. (C.C. Smith)/ Ocurențe – *ofender* VI/25, *ofendida* XXVI/83, *ofenden* XXVII/84:

“Este tal deve ser fecho pieças en los infiernos si non se arrepiente e se reconosçe que fazer mal es mal e **ofender** a Dios...” (p. 25).

36. PERMITTĒRE > *permitir*. [La **meter**.] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *permite* XV/57:

“**Permite**, conviene a saber dexta causar la sonbra espantosa qu’es la carrera de los infiernos, e esto, como dixe, non lo causa sinon olvidar a Dios e a las sus obras.”

37. PHOCA > *foca*. /Prima atestare: **1611**, Covarr./ Ocurențe – *focas* XXI/70, XXI/73:

“Son otros pescados marinos, e dize Isidoro en el dozeno libro de las Etimologías, en el sexto «De picibus», que **focas** son vacas marinas, e son dichas çerúle” (p. 73).

38. PRAEJUDICARE > *perjudicar*. [La **juez**.] /Prima atestare: **1611**, Covarr./ Ocurențe – *perjudicando* XVIII/66:

“Conviene a saber non **perjudicando** a sus próximos e mansamente e sin otro mal escándalo. Este tal puede ser dicho navegar quedo a quedo.”

39. RAMUS + FACERE > *ramificar*. [La **meter**.] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *ramificada* XLVII/123, *era ramificada* XLVII/124:

“Aquí muestra la copla la razón por que sobrepujava aquella corona a las otras en exçelençia e dize que, sin ser laureada como las otras, que **era ramificada** de fojas e ramas de robres e que ésta era la exçelençia que sobre las otras tenía.” (p. 124).

40. REDUNDARE > *redundar*. [La **onda**.] /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *redundava* L/129:

V. *supra*, ADVOCATIO.

41. RETROGRADUS > *retrógrado*. [La **grado I.**] /Prima atestare: **1737**, Aut./ Ocurențe – *retrógado* II/12:

V. *infra*, TERGIVERSARI.

42. SCULPERE > *esculpir*. /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *esculpido* I/8:

*“E propiamente polo son dos estrelas que están en la cabeza del exe del zodiaco, las quales fingeron los poetas ser Castor e Polus, fijos de la reina Leda, e que los dioses los convirtieron en aquellas dos estrellas; e dízense polos porque llanos e redondos son, aunque Polus se toma por çielo e viene de polendo, por pulir, ca pulido e **esculpido** está de varias estrelas.”*

43. SEMPITERNUS > *sempiterno*. [La **siempre.**] /Prima atestare: **1463** (Lucena, Aut.) / Ocurențe – *senpiterna* VII/39, XVII/65, XXIV/77, XXVII/85, XLIV/120; *senpiterno* L/128.

*“...porque así como las fojas del laurel siempre permanesçen verdes e nunca se secan, bien así la fama del que la tal corona mereçía, para siempre permanece verde e nunca se seca, antes bive por **senpiterna** recordaçión.”* (p. 120).

44. SEPARARE > *separar*. [La **parar.**] /Prima atestare: **1515**, Fz. Villegas./ Ocurențe – *separar* VI/23:

*“En estos tales vienen las furias infernales, que son los malos pensamientos que les fazen aborresçer los fijos e **separar** la perpetual conpañia.”*

45. SEPULTARE > *sepultar*. /Prima atestare: **1490**, APal./ Ocurențe – *sepultado* XLV/121:

*“...cuenta más largamente de la su riqueza de aquel luzillo o sepulcro, el qual troxo (el: este) nonbre mauseolo por Mausol, marido de la dicha Artemisa, que en el dicho sepulcro fue **sepultado**...”*

46. SERAPHICUS > *seráfico*, [La **serafín.**] /Prima atestare: **1444**, Mena, Lab./ Ocurențe – *seráficas* XIV/56, *seráfico* XXXVII/105:

*“Del qual Virgilio, en loor e gloria, el **seráfico** Dante en la primera Comedia escribe diçiendo:...”*

47. STERILIS > *estéril*. /Prima atestare în DCECH: „1^o doc. APal. (= **1490**), Nebr.” Din păcate, avem din nou un caz în care datarea este tratată cu superficialitate, fiindcă José A. Pascual adaugă, după Nebr., antedatarea propusă de C.C. Smith în studiul său: **2^o cuarto del S. XV**, Pz. de Guzmán./ Ocurențe – *estérile* II/12:

V. *infra*, TERRESTRIS.

48. TERGIVERSARI > *tergiversar*. [La **postergar.**] /Prima atestare: **1607**, Oudin./ Ocurențe – *tergiversado* II/12:

“...esto puede ser a esta semejança: que así como el cáncer es animal **retrogado** o **tergiversado**, que buelve la cabeça contra la cola, bien así el Sol en aquel mes comiença a retrogar e desçender en aquel mes de junio.”

49. TERGIVERSATIO. -ONIS > tergiversación. [La **postergar**.] /Prima atestare: **h. 1550**, Azpilcueta, Aut./ Ocurente – tergiversación LI/129:

“...yo fui diusmetido e abaxado de aquel monte por la **tergiversación** e boltura de la instable rueda de la (Fortuna: Ventura).”

50. TERRESTRIS > terrestre, [La **tierra**.] /Prima atestare: **h. 1440**, A. Torre./ Ocurente – terrestre II/12:

“El sexto signo es dicho Virgo, e aqueste es atribuido al mes de agosto, porque así como la virgen es infecunda e mañera, siquier **estérile**, bien así el elemento **terrestre** o la faz de la tierra está infecunda, que no engendra nin pare ninguna cosa naturalmente”

51. VATICINARI > vaticinar. [La **vate**.] /Prima atestare: **med. S. XVII**, Calderón (Aut.)./ Ocurente – vatiçinava VI/30:

“Éstos, como ovieron este fijo, quisieron saber la ventura que avía de aver e llegaron con él a Teresias, que **vatiçinava**, siquier profetizava, todas las advenideras cosas.”

52. VESTIGIUM > vestigio. /Prima atestare: **h. 1440**, A. Torre. Forma *vestigia(s)* – neînregistrată în DCECH – trimite, din punct de vedere etimologic, la pl. lat. VESTIGIUM./ Ocurente – vestigias XLVIII/125:

“Las **vestigias**, conviene a saber las pisadas imitando, conviene a saber recomendando e siguiendo el estilo virtuoso.”

53. VIBRARE > vibrar. /Prima atestare: **1599**, G. de Alfarche./ Ocurente – bibrava IX/50:

“Echine era una serpiente que fingían los poetas criarse en una laguna de los infiernos llamada Extis, diciendo que avía muy grant cuerpo e cubierto de escamosas conchas e amarillas; la lengua dezían que **bibrava**...”

54. VIGENS, -ENTIS > vigente. [La **velar**.] /Prima atestare: **1832**, Acad./ Ocurente – vigente 2:

“...creí esta palabra poderse dezir del prudentísimo, magnánimo e ({estrenuo}): **vigente**) caballero Íñigo López de Mendoça”

II. Cuvinte nedatate. Datarea reprezintă o posibilitate de a ierarhiza cronologic cuvintele atestate în limba scrisă, mai ales pe cele de proveniență savantă, ceea ce ne ajută la stabilirea de conexiuni între revitalizarea/îmbogățirea vocabularului și direcțiile de dezvoltare socio-culturală. Acest al doilea grup de cultisme este reprezentat de împrumuturi atestate în *Coronación*, 1438; este vorba

de 17 cuvinte care apar în scrierea lui Juan de Mena și care sunt înregistrate în DCECH fără dată, iar unele dintre acestea și fără etimon:

1. ANIMA > *ánima*. [La **alma**, al cărui dublet etimologic este.] Ocurențe în *Coronación*: *ánima* VII/41, XIV/56, XVII/65, XVI/63, XVIII/66, XXII/74, XLIII/119; *ánimas* XIV/56, XVI/59, XIX/67, XX/68, XXII/75, XXIII/76, XXIV/77, XLII/118. Cuvântul *ánima* mai apare la Juan de Mena în *Omero romançado*, 1442 (p. 555, 572, 574, 585, 597) și în *Laberinto de Fortuna*, 1444 (copla 208).

2. ANIMALIA > *animalia*. [Înregistrat doar ca articol de trimitere la **alimaña**.] Ocurențe: *animalias* I/10, XIV/57, XVI/59, XVI/62, XXXIV/97, XXXV/101, *animalia* II/12, XXXII/91. Figurează în DLE.

3. APPLICATIO, -ONIS > *aplicación*. [La **plegar**.] Ocurențe: *aplicación* VI/19, VI/22, VI/25, VI/28, VI/29, VI/31, VII/33, VII/39, VII/41, VII/44, VIII/47, VIII/48, XVII/64, XXII/74, XXV/80

4. ASCENSIO, -ONIS > *ascension*. [La **descender**.] Ocurențe: *ascensión* I/10.

5. BESTIALIS > *bestial*. [La **bestia**.] Ocurențe: *bestiales* VIII/46.

6. CALIGINOSUS > *caliginoso*. [La **calina**.] Ocurențe: *caliginoso* XXIV/76, XXIV/77. //Semnalăm aici și cuvântul *caliginidad*, 1438, **semiculto**, fără etimon, fără data în DCECH. Ocurențe: *caliginidad* XXIV/77. Nu figurează în DLE.//

7. CANICULARIS > *canicular*. [La **can**.] Ocurențe: *caniculares* II/12.

8. CASTIMONIA > *castimonia*. [Articol de trimitere la **casto**.] Ocurențe: *castimonia* XXXVII/107.

9. CELEBERRIMUS > *celebérrimo*. [La **célebre**.] Superlativ sintetic pentru CELIBER, -BRIS > *célebre*, cu prima atestare documentară la Nebr. Așadar, forma de bază este datată mult mai târziu, la începutul anilor '90 din secolul al XV-lea. Ocurențe: *celebérrimo* LI/129.

10. DECLAMATIO, -ONIS > *declamación*. [La **llamar**.] Ocurențe: *declamaciones* XXXVII/107.

11. DECLARATIO, -ONIS > *declaración*. [La **claro**.] Ocurențe: *declaración* V/18.

12. GIGANTEUS > *giganteo*. [La **gigante**.] Ocurențe: *giganteo* VIII/45, *gigantea* XLIX/126.

13. MONITIO, -ONIS > *monición*. [Apare în DCECH doar ca articol de trimitere la **amonestar**.] Ocurențe: *monición* XVII/64, XXXIII/93.

14. ODOR, -ORIS + -fico > *odorífico*. [Înregistrat în DCECH ca articol de trimitere la **oler**.] Ocurențe: *odoríficas* XXV/79.

15. PENETRABILIS > *penetrable*. [La **penetrar**.] Ocurențe: *penetrable* XXI/73.

16. SERENISSIMUS, -A, -UM > *serenísimo*. [La **sereno**.] Ocurențe: *serenísimo* XLII/118. *Serenísimo* apare și în *Laberinto de Fortuna* (1444), copla 73.

17. TEMPERANTIA > *temperancia*, La **templar**.] Ocurențe: *temperança* 5, XLVIII/124.

III. În cea de a treia categorie de cultisme, am grupat trei cuvinte atestate în *Coronación*, dintre care două sunt înregistrate în DLE. Uzuale sau nu, frecvent folosite sau nu în spaniola actuală, aceste lexeme fac parte din tezaurul lexical al limbii castiliene și sunt importante pentru a defini fizionomia vocabularului dintr-o etapă sau alta din istoria acestui idiom. Lista de mai jos cuprinde cuvinte pe care le propunem să fie incluse în structura DCECH ca împrumuturi livrești ce apar în textul scris la 1438:

– IMPROPRIUS > *impropio*. [De integrat în structura articolului **propio**.] Ocurențe: *impropio*. copla I/p. 7.

– INFECUNDUS > *infecundo*. [La **fecundo**.] Ocurențe: *infecunda* II/12, *infecundas* VII/44.

– PRUDENTISSIMUS, -A, -UM > *prudentísimo*. [La **prudente**.] Ocurențe: *prudentísimo* 2, 5. Acest superlativ nu figurează în DLE.

IV. În acest ultim inventar am inclus mai multe clase de cuvinte despre care, ca *rastreador*, potrivit expresiei lui Joan Corominas, am făcut scurte comentarii sau sugestii:

● **Derivate de la împrumuturi livrești**, atestate în *Coronación*. Cele trei derivate de mai jos sunt înregistrate în DCECH. *Adquisidor* și *cauteloso* figurează și în DLE:

– *Adquisidor*. [La **querer**.] Fără etimon, fără dată. Ocurențe: *adquisidora* XLV/121.

– *Cauteloso*. [La **cauto**.] Fără etimon în DCECH și în DLE. În DCECH este atestat la Lope (*La corona merecida*) cu sensul ‘engañoso, traidor’, ca și în *Coronación*, 1438. Ocurențe: *cautelosos* XXXIX/112, XLVIII/124, XLVIII/125:

“Aquí concluye la copla diciendo que por las razones de arriba deven aver cobdiçia e enbidia los cautelosos e malos de la gloria que los buenos resçiben por ser virtuosos” (p. 125).

– *Peregrinante*. [La **agro**.] Înregistrat fără etimon (la derivate) în DCECH, ca lexem ce apare în opera lui Berceo (S. XIII), cu mult înainte de prima atestare a verbului *peregrinar* < lat. **peregrinare** (med. S. XV). Ocurențe: *peregrinante* 3.

● Semnalăm aici câteva cuvinte atestate în *Coronación* care au o structură fonetică de împrumuturi culte (oclusive surde în poziție intervocalică, diftongul **aw...**), dar pe care, cu o singură excepție, nu le-am găsit în DCECH, nici în DLE. Le încadrăm pe toate în clasa lexemelor ‘sin arraigo’, neîncetățenite:

– *Congregatorio* < lat. târzie **congregatorium**. Ocurențe: *congregatorios* III/15. Etimonul apare în nota 91, p. 15, unde autorul ediției, Maximiliaan P.A.M. Kerkhof, adaugă de asemenea că „se trata de un hapax”.

– *Conlaudar*. Ocurențe: *conlaudar* 2.

– *Espérico*. Ocurențe: *espérico* I/10.

– *Maginación*. Apare în DCECH atestat la Vélez de Guevara † 1655. În nota 656, p. 114, Kerkhof precizează: “en el castellano de la Edad Media y aún después convive esta forma [*imaginación*] con *maginación*, e *maginar* con *imaginar*”, Ocurențe: *maginación* XL/114.

– *Maginativo*. Formă folosită în Evul Mediu și în Renaștere alături de *imaginativo*. Ocurențe: *maginativa* II/14.

• **Cuvinte atestate în Corbacho și la Mena.** Numeroase împrumuturi livrești figurează în DCECH având drept primă atestare *Corbacho*, 1438, operă a lui Alfonso Martínez de Toledo. Multe dintre aceste lexeme apar însă și în textul despuat de noi, *Coronación*, terminat tot în 1438. Semnalăm mai jos câteva dintre aceste situații, cu recomandarea ca și scrierea lui Juan de Mena să fie menționată alături de textul lui Martínez de Toledo:

– DIABOLICUS > *diabólico*. [La **diablo**.] Prima atestare din DCECH: **1438**, *Corbacho*. Ocurențe în *Coronación* **1438**: *diabólicas* XXIV/76, *diabólica* XXVII/84.

– INCONSTANS, -ANTIS > *inconstante*. [La **estar**.] Prima atestare: **1438**, *Corbacho*. Ocurențe: *inconstante* XVI/58.

– INFLAMMARE > *inflamar*. [La **llama**.] Prima atestare: **1438**, *Corbacho*. Ocurențe: *inflamadas* XXI/70, XXI/72, *inflamados* XXV/79

– MAGICUS > *mágico*. [La **mag**.] Prima atestare: în DCECH: **1438**, *Corbacho*. Ocurențe: *mágicos* VI/26.

– NOTABILIS > *notable*. [La **nota**.] /Prima atestare: **1438**, *Corbacho* (C.C. SMITH). / Ocurențe: *notable* XXXVII/105.

– ODORIFER, -ERI > *odorífero*. [La **oler**.] /Prima atestare: h. **1440**, A. Torre, *Corbacho* (C.C. Smith). Cum *Corbacho* este datat la 1438, ordinea cronologică a atestărilor este și aici întâmplătoare. Ocurențe: *odorífero* XXXIII/93, *odorífera* XXXIII/94, *odoríferos* XXXIII/95.

– PHANTASTICUS > *fantástico*. [La **fantasía**.] Prima atestare: **1438**, *Corbacho*. Ocurențe: *fantástico* VIII/45.

– VARIABILIS > *variable*. [La **vario**.] **1438**, *Corbacho*. Ocurențe în *Coronación*: *variable* IV/17, *variables* XXXIX/112, XLV/122, LI/130.

• **Cuvinte atestate la Mena**, dar fără an, fără trimitere la sursă. Am făcut deja observații în legătură cu modul defectuos în care este rezolvată problema datării în DCECH (v. *supra*, CELLULA, CENTESIMUS, COMPENDIUM, etc.). Adăugăm aici alte exemple de lexeme care apar în *Coronación* și la care, pentru a afla prima atestare documentară din DCECH, este nevoie de completarea informațiilor. Sunt multe de asemenea situațiile în care este omis etimonul:

– CADĀVER, -ERIS > *cadáver*. Prima atestare: **1438**, J. de Mena. Însă rigoarea cere să fie precizată și sursa: *Coronación*. Ocurențe: *cadáver* VI/27.

– ERRABUNDUS > *errabundo*. [La **errar**.] Prima atestare: J. de Mena, dar fără dată, fără sursă.

– HISTORIALIS > *historial*. [La **historia**.] Prima atestare: J. de Mena, dar lipsește referința la textul-sursă și la dată. Ocurențe, 1438: *istorial* 364, *istoriales* XVI/61, XXV/78, XXV/80, XL/113, XLV/121, *estoriales* XXV/79

– LYRA > *lira*. Prima atestare: Juan de Mena, Santillana, referințe preluate din C.C. Smith, fără precizări privitoare la dată sau la sursele documentare. Pentru a le afla, trebuie mers la studiul lui Smith. Ocurențe: *lira* XXXI/87, XXXI/88.

– LYMPHA > *linfa*. [La **limpio**.] Prima atestare: Mena (după Smith), dar nu se indică scrierea-sursă, nici data. Ocurențe: *linfa* XXXIV/96.

– MAGNIFICUS > *magnífico*. [La **tamaño**.] Prima atestare: fără alte informații în afară de “ya frecuente en Juan de Mena” (Lida). Ocurențe: *magnífico* XLI/117.

– NEPHANDUS > *nefanda*. [La **infante**.] Prima atestare: Mena (Lida), fără a se menționa anul și textul autorului. Ocurențe: *nefanda* III/15, III/16.

– SENECTUS, -UTIS > *senectud*. [La **señor**.] Prima atestare: Mena (Lida), fără dată, fără trimitere la vreo scriere de-a poetului. Ocurențe: *senetud* XXV/79.

– STIRPS > *estirpe*. Prima atestare: Mena, Santillana, iar în paranteză se face trimitere la studiul semnat de C.C. Smith. Fără an, fără informații despre ce texte este vorba. Ocurențe: *estirpe* III/15.

– TESTIFICARI > *testiguar* (moștenit), *testificar* (împrumut cult). [La **testigo**.] Prima atestare: Juan de Mena (Lida), din nou fără dată, fără referință la un text anume. Ocurențe: *testifican* 5, VI/30, VII/34, VIII/45, IX/50, XIX/67, XX/69, *testificalo* XX/68, *testifica* II/13, XXV/80, XXVIII/85, XXIX/86, XXXIII/94, XXXVII/105, XXXVII/108, XLV/121, XLV/122.

● **Elenisme.** În ultimele decenii a crescut considerabil numărul studiilor consacrate cultismelor intrate în spaniolă din latina medievală. Singurul dicționar de împrumuturi savante din greacă a apărut în 1945, la Pamplona: C. Eseverri Hualde, *Diccionario etimológico de helenismos españoles*. În *Coronación* am identificat patru elemente lexicale de origine greacă, a căror datare trebuie corectată:

– *Andrógino*. Prima atestare din DCECH: **1624**. Ocurențe în *Coronación*, **1438**: *andrógeno*, copla XXXIV/p. 101.

– *Antártico*. [La **ártico**.] Atestat la **1490**, APal. Ocurențe: *antártico* XLV/122.

– *Ciclada*. [La **ciclo**.] Atestat la J. de Mena, *Aut.*, fără trimitere la vreuna dintre scrierile sale. Ocurențe: *çiclada* XXI/71.

– *Zodiaco*. [La **Zoo**.] Atestat la J. de Mena (Lida), fără dată, fără a se menționa scrierea în care apare acest lexem. Ocurențe: *zodiaco* 1/8, I/10, II/11.

DCECH este, pentru hispaniștii de pretutindeni, un instrument de lucru extrem de prețios. Trecând peste dificultatea creată de sistemul cuiburilor lexicale, lucrarea lui Corominas și Pascual este un adevărat dicționar-tezaur. Dar ca dicționar istoric ne

așteptam ca ediția lui José Pascual să conțină absolut toate cuvintele atestate în spaniolă. Sau, cel puțin, să integreze întreaga structură a DLE și să facă încă un pas dincolo de antedatările semnalate de diverși specialiști după apariția primei ediții. Noile atestări extrase din opera lui Juan de Mena de C.C. Smith, de exemplu, au fost incluse fără completarea informațiilor din amplul studiu al hispanistului menționat. Smith face trimitere numai la autor, nu și la lucrarea din care a cules cuvintele cu datări anterioare celor din DCELC. În materie de datare, DCECH este lacunar, iar caracterul de dicționar istoric este strâns legat de această componentă majoră.

BIBLIOGRAFIE

- DCECH = Joan Corominas, José A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, I–VI. Madrid: Editorial Gredos, 1984–1991.
- DCELC = Joan Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, I–IV. Madrid: Gredos, 1954 (I: A–C; II: CH–K; III: L–RE; IV: RI–Z, más índice).
- DELLR = Sanda Reinheimer Rîpeanu (coordonator), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*. București: Academia Română, 2004.
- Dimitrescu, Florica, 1974, *I.-A. Candrea – lingvist și filolog*. București: Editura Științifică.
- DLE = *Diccionario de la lengua española*. Madrid: Espasa Calpe, 2014.
- Graur, Al., 1937, « Corrections roumaines au REW ». In *Bulletin linguistique du Laboratoire de Phonétique Expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, tome V, 80–124.
- Mena, Juan de, 1973, *El Laberinto de Fortuna o Las Trescientas*. Madrid: Espasa–Calpe.
- Mena, Juan de, 1994, *Omero romançado*, 1442: 545–599. In Juan de Mena, *Obra completa*. Edición y prólogo de Ángel Gómez Moreno y Teresa Jiménez Calvente. Madrid: Turner.
- Mena, Juan de, 2009, *La Coronación*. Edición, introducción y notas de Maximiliaan P.A.M. Kerkhof. Madrid: ANEJOS DE LA REVISTA DE FILOLOGÍA ESPAÑOLA.
- Nougué, André, 1964–1966, « Contributions aux recherches sur le vocabulaire hispanique ». In *Bulletin hispanique*, tome 66, no 1–2: 125–161. II, tome 67, no 1–2: 135–151. III, tome 68, no 1–2: 118–136.
- Pottier, Bernard, 1955, reseña a “J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*”, Volumen I (A–C), Madrid: Gredos, et Berna, A. Francke AG, 1955. In *Bulletin Hispanique*, tome 57, no 4: 442–453.
- Pottier, Bernard, 1956, reseña a “J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*”, Volumen II (CH–K), Madrid: Gredos, et Berna, A. Francke AG, 1955. In *Bulletin Hispanique*, tome 58, no 1: 84–90.
- Smith, C.C., 1959, “Los cultismos literarios del Renacimiento: pequeña adición al diccionario crítico etimológico de Corominas”. In *Bulletin linguistique*, tome 61, no 2–3: 236–272.

THE CULTURED BORROWINGS IN CORONACIÓN BY JUAN DE MENA

Abstract

In this article we propose new attestations for several bookish borrowings entered into Spanish from medieval Latin. Our contribution consists in the etymological and chronological analysis of the cultured borrowings extracted from *Coronación*. We also draw attention to the defective way in which the issue of dating – a major component of any historical dictionary – is sometimes treated in DCECH.